

Dr Filip Ciepły

Ekonomiczne podejście do przestępczości

Magazyn „Ius et Lex” nr (V) 1/2007

W ostatnich latach można zaobserwować ożywienie w debatach z zakresu teorii odpowiedzialności karnej i racjonalizacji kary kryminalnej. W niemałym stopniu przyczynia się do tego działalność powstałej w 2000 r. fundacji „Ius et Lex” z siedzibą w Warszawie, której jednym z celów działania jest animacja debaty o prawie karnym w Polsce¹. Fundacja oprócz wydawania magazynu „Ius et Lex” organizuje cykliczne konferencje, konwersatoria i wykłady w celu wspomaganie i promowanie inicjatyw naukowych i oświatowych dotyczących polskiego prawa, rozwoju rodzimej twórczości z zakresu nauk prawnych, propagowania szeroko rozumianej kultury prawnej przez nawiązywanie do aktualnych osiągnięć światowej myśli prawniczej, a przez to dążenia do zmiany sposobu myślenia o prawie².

Najnowszy, piąty już z kolei numer magazynu „Ius et Lex”, którego redaktorami są prof. Mark A. Cohen³ (wybór tekstów) oraz Jacek Czabański⁴ (redakcja, weryfikacja przekładów, bibliografia), poświęcony został problematyce ekonomicznego podejścia do przestępczości. Głównym założeniem tego kierunku badawczego jest teza, że o problemach zapobiegania i zwalczania przestępczości powinno się myśleć w kategoriach ekonomicznych. Autorzy z nim związani koncentrują się przede wszystkim na porównywaniu szeroko rozumianych kosztów przestępczości i kosztów walki z nią. Twierdzą, iż należy kalkulować, jakie koszty pociągają za sobą pewne kategorie przestępstw i jakie wydatki są konieczne dla ich zwalczania. Spojrzenie ekonomiczne ma pomóc w takim skonstruowaniu różnego rodzaju taktyk i

¹ Zob. J. Kochanowski, *Ekonomiczne podejście do przestępczości*, „Ius et Lex” 2007, nr 1 (V), s. 10.

² Więcej: <http://www.iusetlex.pl>

³ Profesor ekonomii i prawa w Uniwersytecie Vanderbilt (USA). Gościwie wykłada w Centrum Ekonomicznej Analizy Sądownictwa Karnego Uniwersytetu w Yorku (Wielka Brytania). W przeszłości pracował w renomowanych agencjach rządowych Stanów Zjednoczonych m.in. w Agencji Ochrony Środowiska (EPA), Federalnej Komisji ds. Handlu (FTC), Komisji ds. Orzecznictwa (Sentencing Commission). Profesor Cohen opublikował ponad 85 artykułów i książek. Od ponad dwudziestu lat publikuje m.in. w pismach „Criminology”, „Justice Quarterly”, „Law & Society Review”, „Journal of Quantitative Criminology”, „Journal of Interpersonal Violence”. W 2005 r. ukazała się jego książka pt. „*The Cost of Crime and Justice*”.

⁴ Asystent Instytutu Wymiaru Sprawiedliwości. Doktorant Szkoły Głównej Handlowej oraz Centre of Law, Economics and Institutions (CLEI) prowadzonego przez Uniwersytet w Turynie wspólnie z Uniwersytetem w Genth (Belgia), Cornell Law School (USA) i Ecole Polytechnique (Francja). Członek założyciel Polskiego Stowarzyszenia Ekonomicznej Analizy Prawa (Law and Economics). Autor wielu artykułów naukowych. Redaktor książki „Bezpieczne Państwo. Nowe trendy w polityce karnej”, Kraków 2006.

programów walki z przestępczością, aby przy ograniczonych nakładach jednocześnie w jak najwyższym stopniu minimalizowały wszelkie społeczne szkody związane z przestępczością, nie ograniczając się do zmniejszenia jedynie liczby popełnianych przestępstw⁵. Ekonomiczne podejście do kontroli przestępczości zmierza do ustalenia „optymalnego” poziomu kombinacji prewencji, wykrywania, ścigania i karania przestępstw⁶.

Na całość numeru składają się artykuły pogrupowane w czterech działach: Zarys teorii (s. 15-132), Kluczowe zagadnienia (s. 133-315), Perspektywa polska (s. 317-373), Rozprawy „Ius et Lex” (s. 375-396) oraz bibliografia obejmująca pozycje z zakresu ekonomicznej analizy prawa w języku angielskim i polskim (s. 401-462). Redakcja zamieściła dodatkowo wspomnienie o zmarłym dr. Krzysztofie Poklewskim-Kozieł (s. 400-402, aut. Janusz Kochanowski⁷).

Dział pierwszy zatytułowany „Zarys teorii” rozpoczyna artykuł Richarda Posnera⁸ pt. „Eko-

nomiczna teoria prawa karnego”⁹. Autor uważa, że zasadniczym celem prawa karnego w społeczeństwie kapitalistycznym jest powstrzymanie ludzi przed omijaniem systemu wzajemnej wymiany, na której opierają się relacje rynkowe. Twierdzi, że prawo cywilne nie wystarcza dla zapobieżenia przestępstwom (transferom wymuszonym), ponieważ odszkodowanie często przekraczałoby zdolność sprawcy do zapłaty. Dla zachowania optymalnego poziomu odstraszania konieczne jest stosowanie przez państwo sankcji karnych. R. Posner chce wyjaśnić z perspektywy ekonomicznej podstawowe pojęcia prawa karnego i podkreśla, iż celem tego prawa powinno być wspieranie osiągnięcia efektywności ekonomicznej. Dodaje zarazem, że efektywność ekonomiczna nie jest jedyną wartością społeczną, którą powinny kierować się organy państwowe przy tworzeniu i stosowaniu prawa.

Kolejny prezentowany artykuł, autorstwa Isaaca Ehrlicha¹⁰, pt. „Zbrodnia, kara oraz rynek przestępstw”¹¹, oparty został na pięciu

⁵ C. Gott, *Costs of Crimes*, w: *Penal Responsibility in Liberal Democratic Systems, Konferencja na Uniwersytecie Warszawskim, 27-29 września 2002*, red. J. Kochanowski, Warszawa 2002, s. 68-69.

⁶ Kierunek ekonomicznego myślenia o przestępczości i karze został zapoczątkowany w 1968 r. artykułem G. S. Beckera pt. *Crime and Punishment: An Economic Approach* (opubl. w „Journal of Political Economy”, 1968, nr 76, s. 169-217). Do rozwoju tego kierunku przyczyniły się także prace m.in. R. Coase, I. Ehrlicha, R. Posnera. Współcześni jego reprezentanci to m.in. Kaplow, Shavell (Harvard University), Polinsky (Stanford University), Levitt (University of California). Pismami specjalizującymi się w tematyce ekonomii przestępczości są „Journal of Legal Studies”, „Journal of Law and Economics”, „Journal of Economic Perspectives”, „Journal of Law”, „Economics and Organization”, „International Review of Law and Economics”. Badania w zakresie ekonometrii przestępczości pogłębiają towarzystwa naukowe jak *American Law and Economics Association* czy *European Association of Law and Economics*. Zob. J. Czabański, *Introduction to an Economic Approach to Law*, w: *Penal Responsibility*, s. 61-62; C. E. Moody, *Econometric Research on Crime Rates*, w: *Penal Responsibility*, s. 73-74.

⁷ Redaktor Naczelny „Ius et Lex”. Rzecznik Praw Obywatelskich.

⁸ Wykładowca Law School w University of Chicago (USA), sędzia federalnego Sądu Apelacyjnego Siódmego Okręgu Stanów Zjednoczonych. Napisał ponad 300 artykułów i 30 książek, m.in. *Economic Analysis of Law* (6 wyd. 2003), *The Economics of Justice* (1981), *The Problematics of Moral and Legal Theory* (1999).

⁹ Artykuł ukazał się wcześniej pt. *An Economic Theory of Criminal Law* w „Columbia Law Review”, t. 85, 1985, nr 6.

¹⁰ Profesor ekonomii w State University of New York w Buffalo (USA). Wykłada także na uniwersytetach w Toronto, Paryżu, Orleanie i Hongkongu. Członek towarzystwa *Mont Pellerin* oraz *American Economic Association*. Autor wielu prac, w tym ekonometrycznych, poświęconych problemom efektywności kary, w tym kary śmierci.

¹¹ Artykuł ukazał się wcześniej pt. *Crime, Punishment, and the Market for Offences* w „Journal of Economic Perspectives”, t. 10, 1996, nr 1.

podstawowych założeniach właściwych dla teorii ekonomicznych. Po pierwsze, przestępcy, potencjalne ofiary, nabywcy nielegalnych dóbr i usług oraz funkcjonariusze wymiaru sprawiedliwości działają zgodnie z zasadami optymalizacji zachowania. Po drugie, ich oczekiwania co do warunków działalności w sektorze legalnym i nielegalnym, w tym ocena prawdopodobieństwa ukarania oraz wysokości kary, opierają się na dostępnej informacji. Po trzecie, w społeczeństwie istnieje stały rozkład preferencji w odniesieniu do przestępczości oraz chęci zapewnienia bezpieczeństwa. Po czwarte, ponieważ przestępczość jest niekorzystnym efektem zewnętrznym, celem wymiaru sprawiedliwości jest maksymalizacja dobrobytu społecznego. Po piąte, połączone w całość warunki dotyczące wszystkich uczestników zapewniają istnienie dobrze określonych punktów równowagi. Wskazane założenia prowadzą do zrównoważonego modelu przestępczości. Podaż przestępstw – oparta na indywidualnych decyzjach co do popełnienia przestępstwa – i popyt na prywatną i publiczną ochronę przed przestępstwami są podstawowymi składnikami rynku na poszczególne przestępstwa. Ów rynek będzie w równowadze, gdy liczba przestępstw osiągnie taki poziom, że ani przestępcy (przewidując dochód netto przestępstwa), ani potencjalne ofiary (analizujące ryzyko i koszty ewentualnej wiktyimizacji), ani władze publiczne (realizujące zapewnienie dobrobytu społecznego) nie będą skłonne do zmiany swojego zachowania i zmiany ist-

niejącego dochodu czy kosztu związanego z przestępstwem.

Artykuł Marka A. Cohena zatytułowany „Ekonomiczne podejście do przestępczości: równoważenie kosztów i korzyści”¹² prezentuje model działalności przestępczej, którego założeniem antropologicznym jest racjonalność przestępców, ofiar, władz i całego społeczeństwa. Przestępstwo jest kosztowne i szkodliwe społecznie, podobnie kosztowne są nakłady na ściganie i karanie przestępców oraz zapobieganie przestępstwom. Podejście ekonomiczne do przestępczości to próba ustalenia optymalnego poziomu prewencji, wykrywania, ścigania i karania przestępstw. Koszty przestępczości to m.in.: 1) koszty wiktyimizacji (straty pieniężne, ból, cierpienie, utrata jakości życia), 2) koszty zabezpieczeń indywidualnych, 3) koszty zachowań ostrożnościowych, 4) koszty systemu wymiaru sprawiedliwości, 5) koszty publicznych programów prewencyjnych, 6) trwały wpływ wywierany na jednostki (np. strach przed przestępczością), 7) trwały wpływ wywierany na społeczności lokalne (np. zmniejszenie się liczby podatników), 8) koszty nadmiernego odstraszenia (tj. koszty społecznie użytecznych działań zaniechanych przez ludzi z obawy o oskarżenie o działalność przestępczą), 9) koszty zapewnienia sprawiedliwości (tj. koszty poniesione wyłącznie w celu upewnienia się, że podjęte decyzje były sprawiedliwe), 10) koszty ponoszone przez uwięzionych sprawców.

Dział drugi magazynu zatytułowany „Kluczowe zagadnienia” rozpoczyna artykuł Ro-

¹² Artykuł był wcześniej przedstawiony jako referat podczas konferencji naukowej „Odpowiedzialność karna w systemach demokracji liberalnej”, zorganizowanej przez Fundację „Ius et Lex” w dniach 27-29 września 2002 r. na Uniwersytecie Warszawskim.

berta Witte¹³ i Ann Dryden Witte¹⁴ pt. „Odstraszanie i izolacja”¹⁵. Artykuł stanowi przegląd literatury poświęconej efektom odstraszania (*deterrence*) i uniemożliwiania (*incapacitation*). Szczególny nacisk został położony na efekty wywierane przez policję i więziennictwo, jako że wydatki na te instytucje stanowią najistotniejszą pozycję wśród wydatków wymiaru sprawiedliwości. Obszerna ekonomiczna literatura teoretyczna i empiryczna, która analizuje efekt odstraszania i uniemożliwiania jednoznacznie stwierdza, że wzrost prawdopodobieństwa aresztowania oraz wzrost nakładów na policję zmniejsza wskaźniki przestępczości. Ustalenia co do odstraszającego efektu uwięzienia są nieco słabsze, ale także wskazują, że więzienie odstrasza od popełniania przestępstw. W kwestii efektu izolacji ostatnie badania sugerują, iż izolacja więzienna przyczyniła się do spadku o jedną czwartą przestępczości w USA w latach dziewięćdziesiątych. Badania wskazują również spadek przestępczości na skutek wprowadzenia prawa typu *three strikes and you are out*,

przewidującego długoterminowe kary pozbawienia wolności za trzecie przestępstwo.

Artykuł Stevena D. Levitta¹⁶ „Surowość karania a przestępczość nieletnich”¹⁷ wskazuje, że w latach 1978-1993 przestępczość z użyciem przemocy przez nieletnich rosła niemal dwukrotnie szybciej niż liczba przestępstw popełnianych przez dorosłych. W tym samym czasie kara za przestępstwo spadła o 20% w przypadku nieletnich, a wzrosła o 60% w odniesieniu do dorosłych. Powyższe zmiany we względnym poziomie karania mogą wyjaśniać 60% różnicy w profilach przestępczości dorosłych i nieletnich. Autor sugeruje, że sprawcy nieletni reagują w co najmniej takim samym stopniu na sankcje karne jak dorośli, a izolacja nieletnich okazuje się efektywnym środkiem przeciwdziałania przestępczości.

Kolejny artykuł, autorstwa Ceri Gott¹⁸, zatytułowany „Wprowadzenie do szacowania przestępczości: uzasadnienie, metodologia i zastosowanie w polityce”¹⁹ ukazuje wyniki badań nad oszacowaniem kosztów przestępczości prowadzone przez Ministerstwo Spraw

¹³ Wykładowca w University of Surrey w Wielkiej Brytanii. Autor wielu prac z zakresu kryminologii ilościowej, np. *What We Spend and What We Get: Public and Private Provision of Crime Prevention and Criminal Justice* (z A.D. Witte), *Crime and Economic Activity: A Penal Data Approach* (z A. Clarke i N.G. Fielding). Jest członkiem *American Economic Association* oraz *Royal Economic Association*.

¹⁴ Profesor ekonomii w Wellesley College (USA). Współpracuje z *National Bureau of Economic Research*. Jej najważniejsze publikacje to: *Predicting Recidivism Using Survival Models* (z P. Schmidt), 1988, *An Economic Analysis of Crime and Justice: Theory, Methods and Applications* (z P. Schmidt), 1984. Członkini m.in. *American Economic Association*, *European Association of Law and Economics*.

¹⁵ Artykuł był wcześniej przedstawiony w formie referatu podczas konferencji naukowej „Odpowiedzialność karna w systemach demokracji liberalnej”.

¹⁶ Profesor ekonomii Uniwersytetu Chicago. Współpracownik *American Bar Foundation*. Redaktor „*Journal of Political Economy*”. Autor m.in.: *Freakonomia. Świat od podszewki* (z S. Dubnerem), *Moral Aspects of Legal Theory, Rights, Welfare, and Mill's Moral Theory*.

¹⁷ Artykuł opublikowany wcześniej pt. *Juvenile Crime and Punishment* w „*The Journal of Political Economy*”, t. 106, 1998, nr 6, s. 1156-1185.

¹⁸ Doradca ekonomiczny do spraw obniżenia poziomu przestępczości w Ministerstwie Spraw Wewnętrznych (*Home Office*) Zjednoczonego Królestwa Wielkiej Brytanii i Irlandii Północnej.

¹⁹ Artykuł był wcześniej przedstawiony w formie referatu podczas konferencji naukowej „Odpowiedzialność karna w systemach demokracji liberalnej”.

Wewnętrznych Wielkiej Brytanii (*Home Office*). Z badań wynika, że koszty przestępczości w Anglii i Walii w latach 2001-2002 zostały oszacowane na 61,3 miliardów funtów (97 miliardów euro), co odpowiada 7% PKB. 55% z tych kosztów to koszty ponoszone przez osoby prywatne i gospodarstwa domowe. Najbardziej kosztowne okazują się przestępstwa z użyciem przemocy; chociaż stanowią zaledwie 20% wszystkich przestępstw – ich koszt wynosi połowę całkowitych kosztów przestępczości.

Carlisle E. Mody²⁰ w artykule „Ekonometryczna analiza poziomu przestępczości: więzienia, przestępczość a równania współzależne”²¹ podkreśla, że problem efektywności sankcji w porównaniu z poziomem przestępczości stanowi centralny problem polityki karnej. Zaznacza przy tym, że pozbawienie wolności jednego przestępcy na rok kosztuje ok. 25 000 USD. Badania ekonometryczne mierzą do oszacowania korzyści wynikających z zastosowania tej kary. Podnosząc problem równoczesności autor stwierdza, że uwięzienie każdego dodatkowego więźnia zapobiega popełnieniu od 17 do 21 przestępstw rocznie, jak i to, że dziesięcioprocentowy wzrost po-

pulacji więziennej powinien doprowadzić do spadku liczby zabójstw o 13%.

Eric D. Gould²², Bruce A. Weinberg²³ i David B. Mustard²⁴ w artykule pt. „Poziom przestępczości a szanse na lokalnym rynku pracy w Stanach Zjednoczonych: 1979-1997”²⁵ stwierdzają, że zgodnie z ekonomicznym modelem przestępczości, niższy poziom dochodu z działalności legalnej powinien zwiększać skłonność do popełniania przestępstw. Autorzy analizują stosunek pomiędzy płacą, bezrobociem i przestępczością. Dochodzą przy tym do wniosku, że wysokość zarobków i stopa bezrobocia w istotny sposób wpływają na przestępczość. W konkluzji stawiają tezę, że długoterminowy spadek poziomu przestępczości będzie zależeć od tego, czy poziom płac słabiej wykwalifikowanych mężczyzn będzie się dalej podnosił.

Dział trzeci magazynu zatytułowany „Perspektywa polska” rozpoczyna artykuł Krysztyny Pawłusiewicz²⁶ „Rachunek zbrodni i kar? Próba spojrzenia na możliwości i ograniczenia teorii ekonomicznej z punktu widzenia polskiego prawa karnego”. Autorka podejmuje próbę zidentyfikowania powodów, dla których ekonomiczna analiza prawa może być trudna

²⁰ Profesor ekonomii w Department of Economics, College of William and Mary w USA. Członek American Economic Association oraz Economic Society. Wśród jego prac znajdują się m.in. *Guns and Crime* (2005), *When Prisoners Get Out* (2004), *The Lethal Effects of Three-Strikes Laws* (2001), *The Impact of Prison Growth on Homicide* (1997).

²¹ Artykuł był wcześniej przedstawiony w formie referatu podczas konferencji naukowej „Odpowiedzialność karna w systemach demokracji liberalnej”.

²² Wykładowca Hebrew University w Jerozolimie. Bada zagadnienia nierówności dochodów i wpływu nierówności na poziom cen.

²³ Pracownik Ohio State University. Zajmuje się badaniem zachowań młodzieży z uwzględnieniem powiązań społecznych i środowiska rodzinnego oraz zagadnieniem innowacyjności i kreatywności.

²⁴ Profesor Uniwersytetu w Georgii. Prowadzi badania w zakresie ekonomicznej analizy prawa, przestępczości, posiadania broni, polityki karnej, polityki pracy, systemu edukacji.

²⁵ Artykuł opublikowany wcześniej pt. *Crime Rates and Local Labor Market Opportunities in the United States: 1979-1997* w „Review of Economics and Statistics” 2002, nr 84(1), s. 45-61.

²⁶ Doktor nauk prawnych. Rozprawę doktorską obronioną na Uniwersytecie Jagiellońskim poświęciła ekonomicznej teorii prawa karnego.

do zaakceptowania w polskiej karnistyce oraz wskazuje na racje, dla których należałoby potraktować tę teorię z większą sympatią. Wskazuje przy tym na trzy poziomy ekonomiczne podejścia do przestępczości. Pierwszy to poziom filozofii i metodologii prawa – w tym przypadku podejście ekonomiczne to jedno z możliwych do zastosowania narzędzi analitycznych. Drugi to poziom polityki karnej, co stanowi „naturalny” kontekst analizy ekonomicznej. Trzeci to poziom teorii prawa karnego – na tej płaszczyźnie ujęcie ekonomiczne może być przydatne dla analizy podstawowych problemów i instytucji prawa karnego (odpowiedzialności karnej, zamiaru, usiłowania, istoty i wymiaru kary kryminalnej).

Artykuł autorstwa Jacka Czabańskiego pt. „Faktyczna karalność przestępstw w Polsce” stanowi próbę oceny ryzyka ukarania w Polsce. Autor dokonuje analizy przestępstw rozboju i kradzieży z włamaniem wskazując na niedoszacowanie prawdziwego poziomu przestępczości w oficjalnych statystykach. Konsekwencją tego jest przeszacowanie skuteczności wymiaru sprawiedliwości w chwytaniu i karaniu przestępców. Zestawiając dane z orzecznictwa z ryzykiem wykrycia i ukarania danego przestępstwa autor dochodzi do wniosku, że przeciętnie jedna kradzież z włamaniem, skutkuje karą 0,9 dnia, a jeden rozbój karą 5 dni faktycznego pozbawienia wolności. Oszacowania te stanowią „koszt”, jaki sprawca bierze pod uwagę przy podejmowaniu decyzji o popełnieniu bądź niepopełnieniu przestępstwa.

W dziale magazynu zatytułowanym „Rozprawy ‘Ius et Lex’” redakcja zamieściła artykuł Roberta Alexy’ego²⁷ pt. „O pojęciu i naturze prawa”²⁸. Autor rozważając problematykę relacji pomiędzy prawem a moralnością, odnosząc się do sporu pomiędzy pozytywistami a nie-pozytywistami podkreśla dualistyczny charakter prawa, jako bytu zarazem realnego i idealnego. W wymiarze realnym zasadniczą właściwością prawa jest przymus, w wymiarze idealnym zaś roszczenie do poprawności. To, czym prawo być powinno, przenika jednak do tego, czym prawo jest. Prawa człowieka skłaniają współcześnie do niepozytywistycznego pojmowania prawa.

Podsumowując najnowszy numer magazynu „Ius et Lex” należy stwierdzić, że zaprezentowanie w nim tak szeroko jak nigdy wcześniej w języku polskim ekonomicznego podejścia do problemu zapobiegania i zwalczania przestępczości jest rzeczą uzasadnioną, zwłaszcza w kontekście aktualnych krajowych, naukowych i politycznych, debat z zakresu polityki karnej państwa. Ekonometria zjawiska przestępczości zwraca uwagę na ogromne koszty, jakie pociąga za sobą przestępczość, łącznie z kosztami niematerialnymi, a więc bólem i cierpieniem ofiar. Dowartościowuje przez to ofiary przestępstw, ale także politykę karną i samą zasadność karania przestępców, która jest tak wyraźnie kontestowana przez współczesne nurty abolicjonistyczne w prawie karnym²⁹. Ekonomiczna analiza prawa chce podważyć także resocjalizacyjny model prawa

²⁷ Wykładowca filozofii prawa, specjalista w dziedzinie związków pomiędzy prawem a moralnością, teorii sprawiedliwości oraz teorii argumentacji prawnej. Wykładał na uniwersytetach w Kilonii, Grazu, Getyndze. Członek zwyczajny Akademii Nauk w Getyndze.

²⁸ Tłumaczenie: Jan Sęk, korekta tłumaczenia: prof. Lech Morawski.

²⁹ J. Kochanowski, *Ekonomiczne podejście*, s. 12.

karnego zbudowany na pozytywistycznym paradygmacie kryminologicznym, który mimo odwoływania się do godności człowieka stanowi w istocie model inżynierii psychotechnicznej, korekcyjnalizmu, ingerencji w wolność, a więc osobową godność sprawcy przestępstwa³⁰. Zwolennicy ekonomicznego podejścia do prawa podkreślają, iż nie chcą traktować przestępcy przedmiotowo, ale uznają za słuszne oddziaływanie na jego decyzje przez kształtowanie jej przesłanek – z pozostawieniem możliwości swobodnego wyboru sposobu postępowania³¹.

Ekonomiczne podejście do przestępczości rodzi jednak pewne wątpliwości. Podstawowe zastrzeżenie dotyczy założeń antropologicznych. Koncepcją, na której opiera się ekonomiczna analiza prawa jest – jak nieustannie podkreślają jej przedstawiciele – wizja człowieka jako racjonalnej jednostki, wykreowana przez twórcę utylitaryzmu Jeremiego Bentham. W literaturze kryminologicznej i etycznej wskazuje się, że koncepcja ta w istocie nie opiera się na aksjomacie wolnej woli, ale ma profil deterministyczny. Krytyczne ustosunkowanie się nurtów indeterministycznych do deterministycznej wizji człowieka dotyczy zasadniczo jednej kwestii. Chodzi o stan woli w podejmowanych przez człowieka aktach decyzji, to znaczy czy akt ten musi być podjęty po linii silniejszego motywu, czy też leży w mocy woli człowieka oprzeć się nawet silniejszemu

motywowi dokonując wyboru tego, do czego skłania motyw słabszy. Zwolennicy indeterminizmu podtrzymują, że leży w mocy ludzkiej woli pójść za głosem słabo na nią oddziaływującego moralnego dobra i przeciwstawić się np. sile zmysłowego popędu. Koncepcja Benthama w gruncie rzeczy zaprzecza, iż woli człowieka przysługuje możność oparcia się silniejszemu bodźcowi i że za swoje wybory jest on moralnie odpowiedzialny. Źródłem inspiracji kontynuatorów filozofii Benthama są przy tym tezy psychologii behawiorystycznej opierające się na założeniu, iż podstawowym mechanizmem regulacyjnym ludzkie zachowania jest dążenie do unikania kar i maksymalizacji nagród³². Fundament antropologiczny ekonomicznego podejścia do przestępczości jest więc o tyle wątpliwy, że teorie odpowiedzialności karnej zbudowane na koncepcji człowieka J. Benthama paradoksalnie niosą ze sobą nie upodmiotowienie, ale niebezpieczeństwo instrumentalizacji jednostki, „postrzegania jej tylko jako jednego z wielu elementów mechanizmu społecznego pozbawionego swej podmiotowości”³³. Przyjmując rzeczywiście aksjomat wolnej woli należałoby założyć, że ze względu na wolność wyboru swojego postępowania nigdy nie będzie możliwe wypracowanie metody, która pozwoli trafnie i pewnie wskazać na prawdopodobieństwo popełnienia przestępstw w przyszłości na podstawie analizy nakładów na prewencję i represję kryminal-

³⁰ Zob. F. Ciepły, *Idea resocjalizacji w prawie karnym*, w: *Profilaktyka, resocjalizacja, rewalidacja pomocą rodzinie*, red. B. Kałdon, Sandomierz – Stalowa Wola 2007, s. 460-473.

³¹ Zob. J. Kochanowski, *Ekonomiczne podejście*, s. 10.

³² Zob. K. Krajewski, *Teorie kryminologiczne a prawo karne*, Warszawa 1994, s. 37-39, 68-71; T. Ślipko, *Zarys etyki ogólnej*, Kraków 2002, s. 58-59; tenże, *Etyczne aspekty kary śmierci*, „Kościół i Prawo” 1990, t. 7, s. 31-32.

³³ M. Chmieliński, T. Tulejski, *Dwie koncepcje penologiczne przełomu XVIII i XIX wieku Jeremiego Benthama i Wilhelma von Humboldta*, w: *Doktryny polityczne i prawne u progu XXI wieku*, red. M. Maciejewski, M. Marszał, Kolonia Limited 2002, s. 491.

ną, a to kwestionuje samą metodę badawczą podejścia ekonomicznego.

Należy również zauważyć, że podejście ekonomiczne do problemu przestępczości ma charakter ściśle utylitarny i jego przeakcentowanie musi wiązać się w praktyce z odejściem od zasady sprawiedliwości karnej. Oparcie wymiaru sprawiedliwości na zasadzie użyteczności z pewnością nie będzie odpowiadające godności człowieka i zarazem wystar-

czające dla właściwej regulacji wzajemnych relacji interpersonalnych w społeczeństwie. Ekonomiczne ujęcie problemu przestępczości, choć istotne przy oszacowaniu kosztów przestępstwa, nie może decydować o samym ukaraniu ani o stopniu dolegliwości kary. O tym powinna decydować reguła sprawiedliwości. Modelowaną przez czynniki ekonomiczne może być rodzaj (forma), ale nie zasadność i miara dolegliwości karnej.

NOTA O AUTORZE

Dr Filip Ciepły, adiunkt w Katedrze Prawa Karnego Materialnego i Procesowego Wydziału Zamiejscowego Prawa i Nauk o Gospodarce w Stalowej Woli Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II. Zainteresowania naukowe: prawo karne, penologia, kryminologia.